

Людмила Студьонова

СМЕРТЬ ПЕРЕТВОРИЛА ЇЇ ЖИТТЯ НА ДОЛЮ (ДО 85-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.Й.БІЛЕВИЧ)

Автор статті вперше звертає увагу на таємницю загибелі відомої на Чернігівщині партизанки О.Й.Білевич (1924-1943). Для написання статті використано документи архівних установ Києва, Мінська, Гомеля, Мозиря, опубліковані літературні джерела. На думку автора, відбулася дискредитація імені О.Й.Білевич після присвоєння їй звання Героя Радянського Союзу Сажі Умалатовою – головою неіснуючої Верховної Ради СРСР і лідером «Партії миру та єдності» в Росії.

Ключові слова: Олена Білевич, партизани, фашисти, окупація, Герой Радянського Союзу.

Давньоримський політичний діяч, оратор і письменник Марк Тулій Цицерон писав: «Перше завдання історії – утриматись від брехні, друге – не приховувати правди, третє – не давати жодного приводу запідозрити тебе в небезсторонності або в упередженій ворожості». На жаль, таких простих і людських істин доволі часто не дотримуються деякі автори статей і книжок, присвячених особам, які жили за складних умов тих чи інших історичних епох. Це повною мірою стосується й Олени Йосипівни Білевич (1924-1943). Вона відома у Чернігові як керівник міської комсомольсько-молодіжної підпільної групи і партизанська розвідниця під час німецько-фашистської окупації. Одна з вулиць у Бобровицькому житловому масиві міста названа на честь О.Й.Білевич.

Як свідчать літературні джерела, дівчина народилася 30 жовтня 1924 року в Чернігові. У 1939-1941 рр. навчалася в середній школі №10 (тепер тут школа №11, проспект Миру, 137). Очолювала шкільну комсомольську організацію. Під її керівництвом у 1941-1943 рр. піонери і комсомольці розклеювали антифашистські листівки, переховували радянських воїнів, переправляли їх до партизанів, збирали розвідувальні дані. У січні 1943 року група Олени Білевич влилася до партизанського загону ім. М.М.Коцюбинського під командуванням М. М. Тарануценка (1916-1998). Під час розвідки у білоруському селі Іолча дівчину схопили гітлерівці, відправили її до комендатури в селі Асаревичі і там вбили¹.

Однак ці оприлюднені факти життя і загибелі Олени Білевич вступають у суперечність із звітом Чернігівського обкому ЛКСМУ від 15 квітня 1946 року про діяльність комсомольських організацій у тилу ворога за період з вересня 1942 до вересня 1943 року, в якому Олені Білевич присвячені такі рядки: «Нікогда не забудет украинский народ отважную комсомолку-разведчицу Белевич Лену. Несколько раз ходила она в город Чернигов и добывала ценные сведения. Во время разведки в селе Иолча (БССР) Лену Белевич схватили немцы. Они ее долго пытали, выкручивали руки, вырывали ногти, жгли на костре. Бесстрашная разведчица ничего не сказала о партизанах. Ее бросили в огонь. Отважная дочь Родины, пылая, успела крикнуть бандитам: «Смерть вам, палачи. Вам отомстят за меня. Да здравствует Ленинский комсомол!»². У документі відсутня інформація про те, що Олена Білевич була керівником підпільної комсомольсько-молодіжної групи в Чернігові.

Уперше про юну партизанку і підпільницю розповіла газета «Деснянська правда» у 1959 році, надрукувавши нарис тодішнього наукового працівника Чернігів-

© Студьонова Людмила Валентинівна – бібліограф Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В.Короленка.

ського історичного музею В.Морозова. Він проклав шлях для інших авторів, які, по суті, повторювали викладене ним з деякими варіаціями ³.

Публікацію В.Морозова супроводжували вступні редакційні слова про те, що автор, «вивчаючи архівні партійні документи та інші матеріали партизанського руху, зустрівся з ім'ям чернігівської комсомолки Олени Білевич. З них дізнався про героїчний подвиг цієї молоді підпільниці, безстрашної партизанки-розвідниці, який до останнього часу залишався невідомим широкій громадськості і нашій молоді. З допомогою командира партизанського з'єднання М.Тарануценка, партизан, родини Білевич, шкільних друзів Олени пощастило зібрати матеріали, які відтворюють героїчний образ чернігівської Зої» ⁴.

Від людей, які добре знали дівчину, автор почув розповіді про здібності Олени. Вона могла б стати художницею, бо гарно малювала, або журналістом, оскільки редагувала шкільну стіннівку. Перед окупацією разом з товаришами збирала врожай в одному з приміських радгоспів, ночами чергувала з тсоавіахімівцями. Коли ж німці були вже у Чернігові, зустріла свою шкільну подругу Женю Зозулю, яка розповіла, що в їхній квартирі поселився офіцер жандармерії. Цією новиною зацікавилася Олена Білевич. Наступного дня вона привела на квартиру Жені найближчих друзів, і вони влаштували «танці». «Коли затихала музика, – розповідає В.Морозов, – уважно прислухались до розмов, що відбувались в кімнаті жандармського офіцера. А там весь час давались розпорядження, доповідали перекладачі. Так повторювалось кілька разів. Таким чином юним патріотам вдалось дізнатись про арешти в місті і врятувати чимало радянських людей, попередити мольдь про чергову відправку в німецьке рабство» ⁵.

А краєзнавець Г.О.Кузнецов стверджує, що з початку німецької окупації Чернігова у приватному будинку Петра Герасимовича Зозулі, батька Жені, поселився високопоставлений німецький офіцер. Він був начальником установи, одна лише назва якої наводила жах на кожного – гестапо ⁶. «Ошатний, чистий будинок із садочком біля нього сподобався гітлерівцю і він зайняв у нім одну з чотирьох кімнат, – пише автор. – Будинок цей він уподобав ще й тому, що очолювана ним установка розміщувалася поруч, у середній школі № 10 (тепер школа № 11), і патрулі, які день і ніч сновигали навколо гестапо, не минали й оселю Зозуль. Охорона у начальника гестапо була надійною. Пихатий, огрядний, вже в літах німець більшість часу проводив на службі, часто виїздив у відрядження, харчувався у німецькій їдальні. А за порядком у його кімнаті слідкував перекладач гестапо Віктор Філіпчук». В статті «Зірка першої величини», опублікованій у «Чернігівських відомостях» 28 жовтня 1994 року, той же автор повістує про те, як підпільники на чолі з Оленою Білевич «слухали передачі московського радіо по «телефункену» начальника гестапо», коли він був у відрядженні. А в підвалі під тим же будинком Льоля виготовляла листівки з карикатурами на німців. От і виходить, що більш надійне місце знайти було важко.

Коротка ремарка: гестапо у Чернігові розміщалося на місці переговорного пункту за нинішнім готелем «Україна», тобто в центрі міста.

То хто ж насправді оселився у приватному будинку Зозуль – жандармський офіцер чи начальник гестапо? Євгенія Петрівна Зозуля роками спілкувалась із обома авторами, і таке різночитання в її спогадах дивує.

Крім того, що молоді люди підслуховували чи то жандарма, чи то гестапівця, вони писали пізніми вечорами листівки антифашистського змісту і розклеювали їх. Діставали всесоюзну газету «Правду», з якої дізнались про подвиг Зої Космодем'янської. Розповідь про жандармського офіцера і начальника гестапо, м'яко кажучи, по-дитячому наївна і нехай залишається на совісті авторів і тих, хто її вигадав. А от слова про всесоюзну газету «Правда», з якої підпільникам на чолі з Оленою Білевич начебто стало відомо про подвиг Зої Космодем'янської, потребують деякого пояснення.

27 січня 1942 року в газеті «Правда» був опублікований нарис Петра Лідина «Таня», в якому розповідалось про страту фашистами у підмосковному селі Пет-

ришево дівчини-партизанки, яка на допиті назвала себе Тетяною. Нарис супроводжувався фотографією: понівечене жіноче тіло із зашморгом на шиї. Тоді ще не було відоме справжнє ім'я загиблої. 18 лютого 1942 року Петро Лідина продовжив тему нарисом «Кто была Таня». За цим вигаданим ім'ям сховалась Зоя Анатоліївна Космодем'янська, москвичка, учениця десятого класу. На фотографії, яка супроводжувала перший нарис Лідина, Зою впізнали її шкільні друзі. Через деякий час до редакції «Правди» принесли п'ять світлин, знайдених у кишені вбитого німця. На них були зафіксовані моменти страти Зої Космодем'янської. Тоді ж з'явився наступний нарис Петра Лідина, присвячений подвигу дівчини, за назвою «5 фотографій». 16 лютого 1942 року Указом Президії Верховної Ради СРСР Зої Анатоліївни Космодем'янській посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Вона стала першою жінкою, яка була удостоєна такого високого звання під час Великої Вітчизняної війни.

Однак про мученицьку загибель юної партизанки-розвідниці чернігівці дізнались уже після визволення міста від німецько-фашистських загарбників. У січні – лютому 1942 року ніхто із знайомих Олени Білевич не міг дістати газету «Правда» і прочитати про подвиг Зої Космодем'янської, бо місто було під владою окупантів і не мало жодних зв'язків з партизанами, тим більше з Москвою. Так було покладено початок нісенітниць у біографії Олени Білевич.

Немає жодного сенсу переповідати публікацію В.Морозова «Чернігівська Зоя». Проте на деяких моментах з біографії дівчини, викладених автором у нарисі, варто зупинитись, бо вони вступають у суперечність з іншими друкованими джерелами. «Якось само собою так сталося, – пише Морозов, – що сміливцями керувала Олена. До неї прислухались, за нею йшли. Комсомольський ватажок невтомно шукала зв'язків з партизанами. Та лише в кінці 1942 року вдалось дізнатись про партизанські дії в Михайло-Коцюбинському районі, зв'язатись з народними месниками, загоном яких керував Микола Михайлович Таранущенко. Олена стає партизанським зв'язківцем-розвідницею, залишаючись у місті»⁷.

Однак автор книги про партизанське і підпільне життя Олени Білевич Володимир Манойленко стверджує, що вперше дівчина познайомилась із М.М.Таранущенко в селі Ведильці, де він переховувався, восени 1941 року, коли селяни копали картоплю. Зустріч відбулась у хаті місцевого жителя Миколи Коржа, який назвав себе партизаном. Олена попросилася до нього в групу, але господар засміявся, мовляв, лише дітей з дитсадка їм не вистачає. Дівчина ледь не розплакалась. І тут «несподівано з-за ширми, що перегороджувала кімнату на дві частини, виїшов, накульгуючи на ногу, чорнявий чоловік у вже поношеній, але чистій, дбайливо випрасуваній гімнастерці з двома кубиками у петлицях, зіркою політрука на рукаві»⁸. Незнайомець усміхнувся і сказав Олені: «Не можемо ми поки що взяти тебе до себе. Загін наш дуже невеликий. Власне, тільки збираємо сили. Ми завжди в рейді. Дуже важко доводиться партизанам. А скоро вдарять морози, зав'яжуть хурделиця... Доведеться десь переховуватись у вірних людей. Давай краще прихось до нас весною. Перезимуємо, зберемо всі сили в один міцний кулак – і вдаримо по ворогах [виділено автором]. І не буде їм спокою ні в день, ні вночі»⁹.

Цим незнайомцем виявився Микола Михайлович Таранущенко, який на прощання буцімто дав Олені Білевич завдання залишатися у Чернігові, де у нього є свої люди, з якими налагоджений постійний зв'язок. Тому вона має стати очима і вухами партизанів. Коли виникне потреба, люди Таранущенка в місті знайдуть дівчину¹⁰.

Отже, перша нестиковка: один з дописувачів про Олену Білевич називає кінець 1942 року, другий – осінь 1941 року, третій – лютий 1943 року, коли дівчина встановила контакт з партизанським загоном під командуванням Таранущенка і привела до нього з Чернігова 17 військовополонених, «подолавши по зимовому бездоріжжю 40 кілометрів»¹¹. Документально встановити, як все насправді відбувалося, не вдається через відсутність документів про Олену Білевич в Державному архіві Чернігівської області та центральних архівах Києва (ЦДАГО України,

ЦДАВОВ і управління України). Щодо 17 людей, яких буцімто Олена Білевич привела у партизанський загін Таранушенка, процитуємо витяг з документа:

Из отчета подпольного обкома КП(б)У

о боевых действиях партизанского
соединения имени М.Коцюбинского

с июня по сентябрь 1943 года.

Дата утверждения отчета

31 августа 1945 г.

... В январе 1943 года после прихода в лес группы в 17 человек из города Чернигова группа т. Таранущенко Н.М. преобразовалась в партизанский отряд, в составе которого насчитывалось до 50 человек. Командиром отряда по-прежнему остался т. Таранущенко ¹².

Як бачимо, подія мала місце в січні 1943 року. Хто були ті 17 людей з Чернігова, невідомо. І про те, яким чином вони дісталися групи Таранушенка, в документі не говориться. Ясно лише, що з приходом невідомих у січні 1943 року з цієї групи народився партизанський загін, який увійшов в історію партизанського руху в Україні під іменем М.М.Коцюбинського.* Сам же командир виявився дуже скупим на слова про дівчину. У своєму звіті Таранущенко написав так: «Белевич Лена, чл. КСМ, разведчица. Несколько раз ходила в гор. Чернигов, добывала ценные сведения. Во время разведки в селе Иолча БССР Е.Белевич была схвачена немцами»¹³. Більше ні слова. Пізніше для журналістів була вигадана оповідка про те, як у Ведильцях вересневого дня 1941 року доля звела Таранушенка з комсомолкою з Чернігова Оленою Білевич, і він дав їй завдання створити підпільну комсомольсько-молодіжну групу. Протягом 1983-1984 рр. на сторінках газети «Комсомольський гарт» В.П.Манойленко опублікував кілька статей про діяльність підпільної групи Олени Білевич під керівництвом Таранушенка, які в кінцевому результаті склали документальну повість. Якщо справді все було так, чому ж у звіті він про цей факт промовчав. Так само, як і про участь дівчини квітневого дня 1943 року у знищенні загону військ СС в с. Кувечичі Чернігівського району та розгромі крупних німецьких гарнізонів в урочищі Ревунів Круг і селі Мньов¹⁴. І чомусь оприлюднив дану інформацію у розмові з В.Морозовим лише у 1959 році.

На жаль, відсутні документальні підтвердження відносно знищеного загону СС в с. Кувечичі Чернігівського району. Але широко відомий документ про те, як німецькі карателі 28 квітня 1943 року вчинили звірячу розправу над мирним населенням цього села. Вони оточили Кувечичі і почали палити будинки разом з людьми. З 340 помешкань вогнем знищено 270. Живцем згоріло 160 стариків, жінок і дітей. Деякі селяни, жінки з дітьми намагалися утекти. Гітлерівці стріляли по них з автоматів. Весь день відбувалася кривава розправа над населенням села¹⁵.

Так розплатилися селяни за те, що того ранку, 27 квітня 1943 р., мирно займалися своїми хатніми справами. «Оживало село, – цитата з Володимира Манойленка, який описує бій у Кувечичах за участю Олени Білевич. – Заскрипіли колодязі, потягнулись з димарів димки. А незабаром донісся з боку Довжика і гуркіт автомашин. Попереду автоколони їхали два мотоциклісти, за ними – «опель», сім грузових машин з солдатами і пересувна радіостанція. Мотоциклісти їхали набагато попереду і тому їх *пропустили на вулицю* [виділено автором]. А потім почалася стрілянина. Фашисти вискакували з машин. Та партизани бачили перед собою

* 17 серпня 1943 р. М.М.Таранущенко підписав власноруч заповнений «Личный листок по учету кадров». У графі №24 про перебування на тимчасово окупованій німцями території в 1941-1942 рр. і місце роботи він написав: «Нахожусь с сентября 1941 г. по настоящее время. Черниговская область; в партизанских отрядах». Але в яких саме, не вказав. У графі №1 про військове звання і посаду, яку обіймає у даний час, зазначив: «Политрук, в настоящее время командир соединения партизанских отрядов «Таранущенко». (ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп. 5. – Спр. 209. – Арк. 34-35).

мету, а гітлерівці палили просто по селу». (С.198). У Володимира Манойленка бій завершився повною перемогою партизанів Тарануценка. А Білевич із своїми розвідниками захопила ворожі документи, серед яких – карта Межиріччя, на якій були позначені партизанські загони імені Коцюбинського, Щорса, Перемоги, Будьонного. Про трагедію, що сталася в Кувечичах наступного дня, в книзі Манойленка ні рядочка.

У розгромі німецького гарнізону в Ревуновому Крузі партизанський загін під командуванням Тарануценка участі не брав. Хоча протилежне розповідає В.П.Манойленко, створюючи картину того, як Олена Білевич на чолі групи розвідників знищила добре укріплену ворожу цитадель. Партизани загону імені Будьонного були лише підручними¹⁶. А це суперечить документу «История (отчет) казачьего партизанского отряда имени Буденного», складеному командиром загону Володимиром Саричевим*, комісаром Петром Лузаном і начштабу Ігнатієм Поповим 8 серпня 1943 року в Хойниках Гомельської області. Коротка цитата: «15.IV.43 г. батальон под руководством комбата тов. Леонтьева, комиссара тов. Лузан и начштаба тов. Попова Иг. разгромил немецкий гарнизон в Ревуновом Крузе Черниговской области, где находилось до 400 фашистов. При разгроме гарнизона убито 170 фашистов. Потери с нашей стороны: 1 человек убит (тов. Крыжановский) и 2 человека ранено (тов. Котилевский И. и тов. Давидович Мария)»¹⁷. Називається також кількість взятих трофеїв і знищена матеріально-продовольча частина німецького гарнізону.

Це була відчутна для окупантів військова операція з боку партизанів, радянських військовослужбовців до недавнього часу, яку не здатна була виконати жодна жінка, тим більше 18-річна дівчина, майже дитина.

У ході кувечичького бою люди Тарануценка, як розповідає В.П.Манойленко, захопили полонених. Після їх допиту стало відомо про підготовку великого наступу проти партизанів між Десною і Дніпром, наміченого німцями на перші числа травня 1943 року. Цей факт з деякими уточненнями підтверджується «Доповідною запискою інструктора оргінструкторського відділу ЦК КП(Б)У І.Миронова секретарю ЦК КП(Б)У Д.Коротченку про стан ряду українських партизанських загонів і Київського підпілля» від 22 травня 1943 року: «...по данным разведки отрядов, было известно о концентрации немцев на левом берегу Десны и на правом берегу Днепра, однако, никаких мер предосторожности для отрядов принято не было. Даже больше, отрядом т. Тарануценко задолго до наступления немцев был убит немецкий майор, у которого было обнаружено ряд документов и карта, в которых точно было нанесено расположение партизанских отрядов, их количественный состав, вооружение, а группы самообороны, села, подлежащие уничтожению, были обведены на карте красным карандашом. В документах этих, по их данным, они насчитали партизан около 3.000 чел. и около 10.000 чел. из населения, которые могут выступить против немцев. Эти данные почти что точны. Кроме этого, был захвачен переводчик, который на допросе сообщил о готовившемся наступлении немцев против партизан в этом районе. И даже после этого также никаких мер предпринято не было»¹⁸.

Відповідальність за такий стан речей І.Миронов поклав на визначений ним «Центр», очолюваний радянськими розвідниками П.Ф.Смирновим («Соколом») та його заступником К.С.Гнідашем («Кімом») ¹⁹. Однак Кім був представником військової розвідки, який мав завдання отримати подробиці про оборонний рубіж противника, названий німцями «Східний вал». І в цьому велику допомогу нада-

* В.Ф.Саричев – соратник М.М.Тарануценка з кінця лютого 1943 р. У ліс поблизу села Хропатога, спаленого карателями у травні 1943 р., де розмістилася група Тарануценка з 14 людей, місцевий житель Прохор Хропатий привів 13 оточенців на чолі із Саричевим, який став командиром відділення, а Тарануценко – командиром цього невеликого загону. У червні 1943 р., коли остаточно сформувалося партизанське з'єднання під командуванням Тарануценка, Саричев став командиром загону імені Будьонного (колишній 121-ий козацький батальйон, створений німцями, а в березні 1943 р. на чолі із П.П.Леонтьєвим перейшов на бік партизанів).

вали партизани. «Благодаря активным действиям войсковой разведки и партизанских отрядов, – читаємо в книзі А.И.Колпакіді та Д.П.Прохорова «Империя ГРУ: Очерки истории российской военной разведки» (М., 1999), – советскому командованию были предоставлены сведения о глубине оборонительных линий и рубежах обороны, структуре укреплений «Восточного вала». Так, действовавшая на территории Левобережной Украины разведгруппа майора К.С.Гнедаша вскрыла систему обороны немцев, количество и расположение войск, техники и складов в районах Киева, Чернигова, Коростеня и Житомира. Данные, полученные от разведгруппы К.С.Гнедаша, во многом способствовали успешному форсированию Днепра. Затем группа К.С.Гнедаша переместилась в Белоруссию и действовала в районах Слуцк, Осиповичи, Барановичи, Минск, Слоним, Белосток, а с подходом частей Красной Армии перебазировалась на запад в направлении Пинск, Брест, Варшава. Сведения, передаваемые разведгруппой К.С.Гнедаша в этот период, внесли достойный вклад в успешное завершение Белорусской наступательной операции. К сожалению, 19 июня 1944 г. у города Слоним К.С.Гнедаша и радистку К.Т.Давидюк окружил немецкий карательный отряд, и они подорвали себя гранатами. Посмертно К.С.Гнедашу было присвоено звание Героя Советского Союза».

Таким чином, К.С.Гнедаш не керував партизанським рухом у межиріччі Десни і Дніпра. І в тому, що партизани не були готові до зустрічей з окупантами, не його провина. Але це вже тема для іншої студії.

З доповідної І.Миронова дізнаємося, що доручення від Д.Коротченка він отримав 27 квітня 1943 року. У супроводі дванадцяти автоматників-розвідників із партизанського загону С.Ковпака, серед яких був радист із рацією, І.Миронов 1 травня 1943 року прибув у розташування партизанських загонів між Дніпром та устям Десни. Для цього їм довелося пройти 120 км. За семиденне перебування у названій зоні партійний інструктор встановив, що загін Тарануценка, який нараховував 700-750 людей, розташувався за 5 км на захід від села Ведильці Чернігівського району. За словами І.Миронова, цей загін підпорядковувався «Центру», як і загони під командуванням Ю.Збанацького, братів Науменків, П.Леонтьєва. Скупчення значних партизанських сил відбувалось на Дніпрі, Десні і Прип'яті – великих водних магістралях. Як зазначає І.Миронов, німці з цим не могли змиритись і 30 квітня 1943 року почали наступ з боку Чернігова в напрямку Дніпра до устя Десни. «Сначала немцы, – читаємо у доповідній, – напали на отряд *т. Тарануценко, который не принял боя и рассеялся* [виділено автором]. Продолжая наступление, немцы по пути сжигали села и поголовно уничтожали население. По данным разведки, в этом районе наступала сборная немецкая дивизия с применением танков, бронемашин, тяжелой артиллерии, минометов и бомбардировочной авиации. ...После того, как уже немцы начали наступление и как уже отряд *т. Тарануценко* был рассеян, тогда Гнедаш в моем присутствии дал распоряжение командиру отряда *т. Науменко*, на всякий случай разведать переправу через Днепр. Причем, никакими средствами переправы отряды не располагали»²⁰.

Отже, ми встановили, що 30 квітня 1943 року загін Тарануценка не вступив у бій з гітлерівцями, а розсіявся. На 1 травня 1943 року партизани із своїм командиром перебували за 5 км на захід від села Ведильці Чернігівського району*, де з квітня 1943 року розміщувався штаб партизанського загону на чолі із Тарануценком. Першого травня 1943 року розвідники йому доповіли, що по дорозі з Чернігова на Мньов пересуваються німецькі війська. Тарануценка зробив висновок, що противник має намір притиснути партизанів до Дніпра і знищити їх. Аби точно знати, чи є за Дніпром гітлерівські підрозділи, «треба негайно переправитись в Білорусію, приймати бій з такою силою нема рації. Потрібно вислизнути з-під удару»²¹.

* Третього травня 1943 р. німецькі карателі спалили у цьому селі 700 дворів (Див.: Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941-1943 рр.). – Чернігів, 1947. – С.154.

Це завдання було покладено на Олену Білевич. Разом з нею пішли Валентин Борковський і Михайло Симоненко. Через Дніпро між Неданчичами і Мньовом вони переправились човном і висадились у Комарині, де відвідали підпільницю Марину. Вона розповіла, що «в Комаринському районі нема ні німців, ні поліцаїв. А ось за залізницею, вже в Старій Йолчі, в Брагині, Хойниках, Асаревичах гітлерівці є»²².

Що ж насправді відбувалось у цих населених пунктах Гомельської області (тоді Поліської області БРСР) на момент приходу сюди Олени Білевич з товаришами. Як писав начальник Центрального штабу партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування П.К.Пономаренко, партизанське з'єднання Сумської області під командуванням С.А.Ковпака і С.В.Руднева близько двох місяців (квітень-травень 1943 р.) перебувало у районі села Аревичі Хойницького району Поліської області і тримало під контролем судноплавство на р. Прип'яті. Ковпаківці потопили 13 пароплавів, барж і катерів. З квітня до жовтня 1943 року українські партизани зривали німецькі плани перевезень на Десні, Дніпрі і Прип'яті²³.

На початку квітня 1943 року партизанське з'єднання О.Ф.Федорова підійшло до Прип'яті. 10 квітня 1943 р. Ковпак, Руднев і Федоров підписали наказ про спільний виступ для знищення ворожого гарнізону в Брагині чисельністю близько 400 солдатів та офіцерів. У ході даної акції між устям Прип'яті і Дніпра зосередилися три партизанські з'єднання С.Ковпака, О.Федорова і Я.Мельника.

Як відомо з доповідної І.Миронова, 22 травня 1943 року з'єднання Ковпака розташувалося у селі Мухойди Наровлянського району Гомельської області. Саме сюди інспектор із ЦК КП(б)У І.Миронов вивів загін ім. Чапаєва під командуванням Ф.Головача²⁴, який дислокувався на правому березі Дніпра за 3 км на схід від села Гдень Комаринського району. Десятки сіл району перебували під контролем Федора Васильовича Головача. 1 травня 1943 року, того дня, коли Білевич і Симоненко з Борковським прийшли в Комарин, партизани провели парад своїх сил, бесіди, мітинги як у містечку, так і в населених пунктах району. На площі Комарина зібралось понад 300 громадян. Мітинг відкрив командир партизанського загону Ф.В.Головач.

Таким чином, зовсім не зрозуміло, навіщо Олена Білевич, потрапивши в партизанське товариство, зробила наступне: «Борковського відправили назад до партизан, щоб доповів, що в цих місцях можна сміливо переправлятися через річку. А сама з Симоненком поспішила понад Дніпром в Брагинський район. Вони вже минули Берізки..., пройшли через Нову Йолчу, а скоро й підходили до залізниці, за якою була Стара Йолча»²⁵. Цей вчинок дівчини ніяк не в'яжеться з її вмінням логічно мислити та оцінювати ситуацію. А правду вона забрала із собою у домовину.

Як пише В.П.Манойленко, Михайло Симоненко просив Олену далі не йти, бо можна потрапити в пастку. Йому не хотілося переходити залізницю. Та дівчина наполягла на своєму. Читаємо: «І Михайло згодився йти. Переїзд минули без пригод і вийшли на шлях, що вів на Асаревичі. За якихось три кілометри від Йолчі, біля невеличкого хутора з-за будівель вискочили кілька гітлерівців з автоматами. Симоненко вихопив пістолет, та черга з ворожого «шмайсера» пронизала руку, в якій тримав зброю. Білевич встигла вистрілити в одного окупанта, потім в другого, а коли навела свій «ТТ» на третього, хтось ударив прикладом автомата по правиці, і Оленин пістолет полетів у пісок. А ще через кілька хвилин, побитих та закривавлених, їх фашисти повели в Асаревичі, де знаходилась комендатура»²⁶.

Під ранок непритомну, але живу, Олену Білевич німці кинули в невелику яму, викопану в *колосному* саду неподалік від жандармерії. За словами В.П.Манойленка, потім привели до ями Михайла Симоненка і вистрелили в нього. Так трагічно обірвалося життя двох молодих людей.

В.П.Манойленко переповів Тарануценка, котрому він повністю довіряв. Однак існує документ, який вже цитувався вище: окупанти спалили дівчину на вогнищі²⁷. Як бачимо, наявна суперечність між викладеним у документальній повісті про Олену Білевич і звітом Чернігівського обкому комсомолу чомусь не засмутила автора книги В.П.Манойленка.

Через два роки після загибелі чернігівських партизанів-розвідників, а саме 2 травня 1945 року, Олена Йосипівна Білевич разом з іншими партизанами України була відзначена орденом Вітчизняної війни I ступеня ²⁸.

Однак до 1959 року про героїчну загибель землячки чернігівці не знали. Хоча в місті мешкали її командир М.М.Таранущенко, командир розвідки загону І.А.Мишко, подруга Є.П.Зозуля, мати і брати Олени Білевич. Але вони чомусь мовчали.

За чверть століття після публікації статті В.Морозова про Олену Білевич сталося подія, яку В.П.Манойленко у своїй книзі чомусь обійшов увагою. У жовтні 1986 року під час проведення земляних робіт у *саду школи* [звертаємо увагу на слова В.П.Манойленка із його книги – дівчину закопали у *колгоспному саду*] села Асаревичі були знайдені останки двох людей. Про свою знахідку робітники повідомили керівництву школи. А далі, за версією дописувача до Брагинської районної газети М.Чапушкіна, відбулося таке: «...у старшої піонервожатої, керівника шкільної групи «Пошук» Людмили Яценко* відразу майнула думка – Олена Білевич і Мишко Симоненко. Дійсно, збігалося багато чого – той самий сад, неглибоко, сантиметрів на тридцять, заховані останки – поховали ж їх тоді, у 43-ому таємно. Але ж думки думками. Для того, щоб винести серйозний висновок, треба все встановити докладно. Людмила, дізнавшись, як і що їй треба робити, зв'язалася з Гомельським бюро судово-медичної експертизи з проханням допомогти. Їй пощастило натрапити на небайдужу людину – начальника лабораторії Анатолія Давидовича Золотарьова, який гаряче відгукнувся на незвичайне прохання піонервожатої. Зробивши ґрунтовну експертизу, всебічно дослідивши останки, порівнявши отримані результати з фотокартками тієї пори, які, на щастя, збереглися, Анатолій Давидович зробив конкретний висновок – це Олена Білевич і Михайло Симоненко» ²⁹.

Природно, виникло питання: яким чином старша піонервожата школи у білоруському селі Асаревичі знала імена юних чернігівських партизанів і звідки у неї опинилися фотокартки загиблих. На лист автора цієї публікації Єфименко Людмила Павлівна, яка нині мешкає у Гомелі, не відповіла.

А в Чернігівській школі №11, де є музей Олени Білевич, розповідають його відвідувачам про те, як видатний радянський антрополог М.М.Герасимов по черепу встановив обличчя юної партизанки. Тому, мовляв, жодного сумніву немає в тому, що знайдені останки належать Олені Білевич. Однак в 1986 році, коли виявилася в Асаревичах незвичайна знахідка, минуло шістнадцять років як М.М.Герасимов помер.

У листі адміністрації школи с. Асаревичі на ім'я автора міститься інформація про те, що «предварительно проводилась *судебно-медицинская экспертиза* в г. Гомеле по ул. Циолковского, которая дала положительный результат. В связи с давностью времени сменилось руководство и коллектив школы, поэтому документов экспертизы у нас не существует».

На запит начальник управління Державної служби медичних судових експертиз по Гомельській області Республіки Білорусь Д.П.Іваньков 21 листопада 2008 р. повідомив:

В Управлении по Гомельской области Государственной службы медицинских судебных экспертиз рассмотрено Ваше письмо.

Сообщаем Вам, что судебно-медицинские экспертизы в отношении Елены Белевич и Михаила Симоненко правоохранительными органами не назначались и, соответственно, не проводились.

В нашем учреждении есть данные о том, что в отношении каждого из вышеуказанных лиц проводились лишь:

* У листі адміністрації школи с. Асаревичі Брагинського р-ну від 30 жовтня 2008 р. на адресу автора цієї публікації називається інше прізвище старшої піонервожатої – Єфименко Людмила Павлівна.

- антропометрические измерения черепа;
- фотосовмещение черепа с прижизненной фотографией.

По результатам проведенных измерений и фотосовмещений было определено, кому из вышеупомянутых лиц принадлежал череп и соответствующие другие кости скелета каждых из представленных костных останков.

Результаты данных исследований в виде судебно-медицинских экспертиз не оформлялись, так как, как указывалось выше, проведение судебно-медицинских экспертиз правоохранительными органами не назначалось.

Проведение ДНК в нашем Управлении начато в 2006 году. Какими-либо данными о том, выполнялись ли исследования ДНК матери и братьев Елены Белевич, мы не располагаем.

С уважением,

Начальник Управления Д.П.Иваньков

Засновник методу відновлення обличчя по черепу видатний антрополог М.М.Герасимов писав: «*Портретной реконструкцией я называю такую, по которой возможно опознание – идентификация определенного лица по маске, воспроизведенной на его черепе. Маска ни в какой степени не является собственно портретом некогда жившего человека, это всего-навсего максимальное приближение к внешнему его виду*»³⁰.

І сьогодні працює створена М.М.Герасимовим лабораторія антропологічної реконструкції в Інституті етнології та антропології Російської Академії наук. Нею керує Т.С.Балуєва – кандидат історичних наук, відомий вчений і учениця М.М.Герасимова. За її словами, череп – це занадто тонка, індивідуальна структура. Тому грамотну якісну реконструкцію може зробити лише досвідчена людина, яка має уявлення про товщину м'яких тканин на різних ділянках обличчя, яка володіє знаннями про анатомічні особливості рельєфу черепа і добре відрізняє антропологічні типи.

Отже, хоча метод М.М.Герасимова 70 років використовується в роботі криміналістів, можливі неточності у визначенні людини, чиї останки були знайдені майже через сорок п'ять років після загибелі. До того ж так і не знайдено відповідь на питання, ким було доручено старшій піонервожатій віднести фото загиблих партизанів до Гомельського бюро судово-медичної експертизи і чому організатори цього заходу не звернулися до правоохоронних органів з проханням провести повноцінну судово-медичну експертизу.

Після одержаного від начальника лабораторії А.Д. Золотарьова висновку керівництво школи в Асаревичах надіслало листа родині Олени Білевич у Чернігів, в якому пошкодило про знахідку останків дівчини. Рідні загиблої партизанки були запрошені на перепоховання, яке відбулося 9 травня 1987 року в с. Асаревичі Брагинського району Гомельської області. Судячи з ксерокопій фотографій, отриманих автором від військового комісара Брагинського районного військового комісаріату підполковника О.Г.Вараксина, у церемонії перепоховання взяла участь широка місцева громадськість і бригада Героя Соціалістичної Праці Г.Ганкевич з Чернігівського м'ясокомбінату, яка виробляла продукцію за Олену Білевич, виконуючи партійне гасло «працювати за себе і за того хлопця». Воно з'явилося 1975 р., коли країна святкувала 30-річчя Великої Перемоги.

Дивовижним чином чернігівська преса не проінформувала своїх читачів про цю подію. Лише із статей про Г.Ганкевич та її бригаду стало відомо, що сталося в Асаревичах 9 травня 1987 року. Оскільки тоді були живі мати і брати Олени Білевич, то не зрозуміло, чому прах дівчини вони не перевезли до Чернігова. Чому не поцікавилися в інших партизанів, окрім Тарануценка, що ж сталося з їхньою рідною людиною. Родичів Михайла Симоненка на церемонії перепоховання не було. Жодних документальних свідчень про хлопця так і не знайдено. Була інформація, що він прибув у загін Тарануценка від білоруських партизанів. Проте на адресу автора надійшла наступна архівна довідка:

Государственное учреждение
«Национальный архив
Республики Беларусь»
г. Минск
11.07.2008 №09-07/23

Сообщаем, что при изучении документов Белорусского штаба партизанского движения об участии БЕЛЕВИЧ Елены Иосифовны, 1924 года рождения, СИМО-НЕНКО Михаила в партизанском движении и подпольной деятельности на территории Белоруссии в годы Великой Отечественной войны, их гибели и месте захоронения не обнаружено.

Одновременно сообщаем, что партизанский отряд им. М.Коцюбинского на учете Белорусского штаба партизанского движения не состоял и документов вышеуказанного отряда на хранении в архиве не имеется. Рекомендуем обратиться в Центральный государственный архив общественных объединений Украины (01011, г. Киев, ул. Кутузова, д. 8).

По вопросу подтверждения факта эксгумации и перезахоронения останков Белевич Е.И. и Симоненко М. рекомендуем обратиться в Брагинский районный военный комиссариат Гомельской области.

Директор архива В.Д.Селеменев
Зав. отделом Т.Г.Воронова

За рекомендацією мінських архівістів було надіслано запит до ЦДАГО України стосовно О.Й.Білевич. Окрім Указу Президії Верховної Ради СРСР від 2 травня 1945 р. «О награждении орденами и медалями партизан Украинской ССР», серед яких й Олена Білевич, відзначена орденом Вітчизняної війни I ступеня, більше ніяких документів про неї в архіві не виявлено ³¹.

Трагедія, яка сталася 2 травня 1943 року в Асаревичах, не могла залишитися поза увагою державної надзвичайної комісії з розслідування фашистських злочинів на території Брагинського району. Запит було надіслано до архівної установи Гомеля. Відповідь була такою:

Учреждение
«Государственный архив
Гомельской области»
г. Гомель
07.10.2009 №06-06/С-67

На Ваш запрос сообщаем, что деревня Асаревичи Брагинского района до 1954 г. входила в состав Полесской области.

Документы Полесской государственной чрезвычайной комиссии находятся на хранении в учреждении «Зональный государственный архив в г. Мозыре» (ул. Октябрьская, 2, 247760, г. Мозырь), куда и рекомендуем Вам обратиться.

Директор архива П.М.Черный

Документ з установи «Зональний державний архів у м. Мозирі» Гомельської області Республіки Білорусь наводимо також повністю мовою оригіналу:

Учреждение «Зональный
государственный архив
в г. Мозыре
29.10.2009 №4-13/С-88

Архивная справка

Сообщаем, что в документах архивного фонда Полесской областной комиссии содействия в работе чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и учету причиненного ими ущерба по Полесской области, в актах расследования злодеяний против советских граждан при оккупации Брагинского, Комаринского районов за 1944 г., в поименных списках расстрелянных, повешенных, замученных советских граждан сведений о БЕЛЕВИЧ Елене и СИМОНЕНКО Михаиле не обнаружено.

Примечание: в тех же документах сведений о немецкой комендатуре и жандармерии в д. Асаревичи не обнаружено.

*Директор В.С.Вахрушева
Зав. отделом Е.В.Домашкевич*

А в книзі В.П.Манойленка «Олена Білевич» на сторінці 212 читаємо, що побитих та закривавлених дівчину і хлопця «*фашисти повели в Асаревичі, де знаходилась комендатура*». Ввечері партизанів відвели «*в комору, що стояла біля жандармерії в колгоспному саду*». Вранці біля жандармерії окупанти їх знищили.

Допитливий читач, ймовірно, звернув увагу на безглуздя, яке міститься у публікаціях про юну партизанку. Так, Білевич у супроводі двох юнаків приходить до зв'язкової у Комарині, від якої дізнається про відсутність тут німців. До того ж партизани Головача провели парад своїх сил, бесіди, мітинги як у містечку, так і в населених пунктах району. Однак Білевич чомусь відправляє одного з хлопців до загону, а з іншим іде на станцію Іолча, де укріплений німецький гарнізон із залізничною комендатурою і жандармерією. Тут Олену та її супутника Михайла Симоненка схопили німці, але дивним чином не повели їх до комендатури або жандармерії на станції Іолча, а потягнули до Асаревичів, де не було ні комендатури, ні жандармерії. Тут обох партизанів і було закатовано. Трупні німці закинули в яму глибиною тридцять сантиметрів³². По суті, вони були на поверхні. Сталася надзвичайна подія для маленького села, але в 1944 р., коли працювала державна комісія з розслідування німецько-фашистських злодіянь, про неї не розповіли. А коли 1986 року будівельники знайшли останки двох людей у шкільному саду, старша піонервожата школи не лише відразу назвала прізвища тих, кому належали знайдені кістки, а й віднесла на експертизу їхні прижиттєві фотокартки, невідомо звідки взяті.

От і виникають закономірні запитання: де, коли, ким і за яку провину була вбита вісімнадцятирічна партизанка Олена Йосипівна Білевич. І навіть було писати стільки нісенітниць про мужню дівчину. Однак відповідь на нього ніколи вже не знайти.

А далі почалася спокута чіхось гріхів. Спочатку з'явилась наступна публікація: «*За поданням командування партизанського з'єднання М.Тарануценка в 1945 році Президія Верховної Ради СРСР нагородила Олену Білевич посмертно орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня. Не лишився осторонь від посмертної подяки своїй вихованці (правда, запізно) і Чернігівський обком ЛКСМУ, керівництво якого зрозуміло, що звитяги Олени Білевич і обставини її трагічної загибелі ставлять комсорга школи №10 в один ряд з такими Героями Радянського Союзу, як Зоя Космодем'янська, Олег Кошовий, Яків Батюк, і звернувся у 1966 році до Президії Верховної Ради з проханням присвоїти їй таке ж високе звання. На жаль, подання обкому комсомолу було написано не аргументовано, отож було повернуто до Чернігова для додаткового дослідження підпільної діяльності О.Білевич та керованої нею групи юних патріотів, та керівники цієї установи ухилились від свого обов'язку, і справу було закрито»³³.*

Проте архівний документ свідчить про зворотне. Наводимо його повністю:

Повідомляємо, що відомостей про клопотання Чернігівського обкому ЛКСМУ перед Президією Верховної Ради СРСР про присвоєння посмертно звання Героя Радянського Союзу Білевич Олені Йосипівні, партизанці з'єднання імені М.Коцюбинського, та відповіді на клопотання у протоколах бюро обкому ЛКСМУ за 1966 рік не виявлено.

Директор Р.Б.Воробей

Останній акт незрозумілого ставлення до О.Й.Білевич розігрався у 1997 році, коли родичі загиблої дівчини отримали з рук Сажі Умалатової указ про присвоєння Олені звання Героя Радянського Союзу і Золотої зірки Героя*. Документ передано до музею міліції в Чернігові, в органах якої служив один з братів Олени Білевич. Для того, щоб читач зрозумів таке ставлення автора до нагороди, важливо розповісти про Сажі Умалатову.

Вона народилася 3 серпня 1953 р. у Казахстані, куди вислали всіх чеченців у 1944 р. Електрозварниця за фахом. Живе у Москві. Вона – голова не існуючої Верховної Ради СРСР, нагороджує своїх прихильників орденами вже не існуючої держави. Нині Умалатова – лідер «Партії миру та єдності», яка об'єднує прихильників відновлення СРСР. Сажі настільки захопилась цією ідеєю, що заснувала і почала видавати ордени і медалі із символікою колишнього Союзу. Вона робила це як голова незареєстрованої в міністерстві юстиції Росії організації «Постійна президія З'їзду народних депутатів СРСР». Цю посаду реально Умалатова обіймала свого часу упродовж півтора року. Однак указом Бориса Єльцина з'їзд було розпущено³⁴. Міністерство юстиції направило представлення в Генеральну прокуратуру РФ з *«целью принятия мер прокурорского реагирования, а Умалатову предупредили о недопустимости подобных действий»*. Як заявили газеті «Труд» у мін'юсті, у разі невідкорення закону на Сажі чекає покарання відразу за двома статтями КПК РФ, які передбачають різні санкції – від штрафів до короткочасного позбавлення волі³⁵. Про це писали й інші російські газети³⁶.

У січні 2008 року в російському місті Пскові ховали 85-річного Героя Радянського Союзу Михайла Петровича Мініна, воїна, який одним з перших встановив прапор Перемоги над рейхстагом навесні 1945 року. Однак, як з'ясувалось, за цей подвиг його було нагороджено лише орденом Бойового Червоного Прапора. Від секретаря Псковської обласної ради ветеранів війни і праці Миколи Горбачова місцеві журналісти дізнались про таке: *«... несколько лет назад указом небыизвестной Сажи Умалатовой, председателя незарегистрированной (!) организации «Постоянный президиум съезда народных депутатов СССР», Михаил Минин был удостоен звания Героя Советского Союза. Кстати, 6 лет назад Министерство юстиции уже выносило предупреждение г-же Умалатовой «в связи с неправомерной выдачей учрежденных ею орденов и медалей с символикой бывшего СССР». В КоАП РФ предусмотрена ответственность за «учреждение и изготовление знаков, имеющих внешнее сходство с государственными наградами Российской Федерации, РСФСР и СССР». Приходится лишь сожалеть, что официальные власти не нашли возможным должным образом оценить подвиг героя, оставив его имя на откуп самозванцам»*³⁷.

За даними Олександра Малінкіна, кандидата філософських наук, старшого наукового співробітника Інституту соціології РАН, з 1994 р. по кінець 1999 р. С.Умалатова нагороджувала російських громадян орденами і медалями СРСР, які збереглися на монетних дворах і були викуплені «Постійною президією З'їзду

* О.Малінкін не знає, що С.Умалатова розповсюдила свою діяльність і на Україну.

народних депутатів СРСР», присвоювала громадянам РФ* вищі ступені відзнак СРСР – звання Герой Радянського Союзу і Герой Соціалістичної Праці³⁸.

Ордени і почесні звання від Сажі Умалатової не соромилися носити навіть дуже відомі люди. Лише коли 2002 року вступив у силу Кодекс РФ про адміністративні порушення, С.Умалатова припинила розповсюдження відзнак СРСР, яке тривало десять років³⁹.

Отже, приймаючи нагороду з рук Сажі Умалатової, а згодом встановлюючи пам'ятну дошку на фасаді старого будинку школи №11 про те, що тут навчалася Герой Радянського Союзу О.Й.Білевич, ні найближчі родичі трагічно загиблої дівчини, ні керівництво школи і не здогадувалися, що цим самим дискредитували її. Радянська країна, в якій народилася і виховувалася майбутня партизанка-розвідниця, відзначила її подвиг високою урядовою нагородою – орденом Вітчизняної війни I ступеня. А це означає, що саме ця відзнака повинна б бути вказана на меморіальній дошці, присвяченій пам'яті Олени Білевич. Усі, хто зайде на сайт <http://www.pomniti-nas.ru>, мають можливість прочитати такі слова (мова оригіналу): «...на меморіальній дошці ошибочно названа Героем Советского Союза. В действительности Е.И.Билевич посмертно награждена орденом Отечественной войны I степени (Указ ПВС СССР от 2 мая 1945 г.)».

У цих словах про нагороду правда і нічого, крім правди, яку нікому не дано скривдити, аби підігнати під свої егоїстичні інтереси. Адже Олена Білевич давно увійшла у безсмертя.

1. Чернігівщина: енцикл. довідн. – К., 1990. – С.64.
2. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 209.
3. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.; Котов В. Подвиг Олени // Рад. Україна (Київ). – 1959. – 15 квіт.; Соколов І. Проліски //Десн. правда. – 1965. – 16 трав.; Острицький О. Коля, Вася і Володя //Шляхом комунізму (Чернігів). – 1966. – 22 верес.; Соколовский А. Баллада о Леле //Комс. знамя (Київ). – 1967. – 13 июля; Азарова Л. Їй назавжди дев'ятнадцять //Комс. гарт (Чернігів). – 1968. – 22 жовт.; Павлюк Ю. Травневий грім //Комс. гарт. – 1969. – №35-40; Баскіна Т. Вінок Олені Білевич //Десн. правда (Чернігів). – 1982. – 14 трав.; Корнюшенко Т. Увійшла в безсмертя //Десн. правда. – 1983. – 11 трав.; Корнюшенко Т. Шагнущая в бессмертие //Сов. патриот (Москва). – 1984. – 4 апр.; Куцко М. Чернігівська Зоя //Комс. гарт. – 1987. – 12 верес.; Кузнецов Г. Подвиг комсорга //Комс. гарт. – 1989. – 4 берез.; Кузнецов Г. Хто він – Віктор Філіпчук? //Десн. правда. – 1993. – 4 трав.; Кузнецов Г. Зірка першої величини //Чернігів. відом. – 1994. – 28 жовт.; Максименко К. Дівчина з легенди //Гарт (Чернігів). – 1994. – 28 жовт. – С.4; Кузнецов Г. Сильные духом //Серп і молот (Чернігів). – 2004. – 3 листоп.; Кузнецов Г. Герой Советского Союза Елена Белевич //Серп і молот. – 2008. – 14 трав.
4. Там само.
5. Там само.
6. Кузнецов Г. Хто він – Віктор Філіпчук? //Десн. правда. – 1993. – 4 квіт.
7. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.
8. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.42.
9. Там само.
10. Там само, с.43.
11. Кузнецов Г. Подвиг комсорга //Комс. гарт. – 1989. – 4 берез.
12. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 198-199.
13. ДАЧО. – Ф.П – 470.
14. Морозов В. Чернігівська Зоя //Десн. правда. – 1959. – 3 квіт.
15. Сообщения Советского Информбюро. – М., 1944. – Т. 5. – С. 236.
16. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.184-189.
17. Андрищенко В., Голянов В. Мятажный батальон: повесть. – Краснодар, 1978. – С. 236.
18. «... Создают невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны 1941-1944: малоизученные стр. истории: док. и мат. – К., 2006. – С. 298.
19. Там само.
20. Там само, с. 295-296, 298.
21. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.210.
22. Там само, с.210-211.

* Про цей факт керівництво школи в с. Асаревичі Брагинського р-ну Гомельської області дізналося у 2008 р.

23. Пономаренко П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941-1944. – М., 1986. – С. 307.
24. «... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны 1941-1944: малоизученные стр. истории: док. и мат. – К., 2006. – С. 296.
25. Манойленко В.П. Олена Білевич: докум. повість. – Чернігів, 1991. – С.211.
26. Там само, с.212.
27. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): сб. док. и мат. – К., 1978. – С. 209.
28. ЦДАГО. – Ф.62. – Оп. 1. – Спр. 807. – Арк. 4,5,14.
29. Чапушкін М. Герої застаюцца маладымі //Маяк Палесся (Брагин Гомельської обл.). – 1987. – 14 мая.
30. Герасимов М.М. Основы восстановления лица по черепу. – М., 1949. – С. 5.
31. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 1434. – Арк. 153,154,159.
32. Чапушкін М. Герої застаюцца маладымі //Маяк Палесся (Брагин Гомельської обл.). – 1987. – 14 мая.
33. Кузнецов Г.О. Зірка першої величини //Чернігів. відом. – 1994. – 28 жовт.
34. Серова М. Награды государства, которого уже нет //Труд (Москва). – 2002. – 25 апр.
35. Там само.
36. Николаев В. Министерство юстиции предупредило Сажу Умалатову //Коммерсантъ (Москва). – 2002. – 18 апр.; Малинкин А. Подпольный обком награждает... //Политический журнал. – 2008. – 8 июня.
37. Некрасов С. Реквием по звезде //АиФ Псков. – 2008. – 16 янв. Адрес статьи: http://pskov.aif.ru/issues/1419/11_01?print
38. Малинкин А. Подпольный обком награждает... //Политический журнал. – 2008. – 8 июня.
39. Куликов А. Липовые генералы: Награды и звания выдают структуры, не имеющие на это никаких правовых оснований //Российская газета (Федеральный выпуск). – 2008. – 27 мая.

Автор статьи впервые обращает внимание на тайну гибели известной на Черниговщине партизанки Е.И. Белевич (1924-1943). Для написания статьи использованы документы архивных учреждений Киева, Минска, Гомеля, Мозыря, опубликованные литературные источники. По мнению автора, произошла дискредитация имени Е.И. Белевич после присвоения ей звания Героя Советского Союза Сажы Умалатовой – председателем несуществующего Верховного Совета СССР и лидером «Партии мира и единства» в России.

The author of the article for the first time pays attention to the mystery of death of the famous in Chernihiv region partisan E.I. Belevich (1924-1943). For the article the documents of archive institutions of Kyiv, Gomel and Mozyr, published literary sources were used. The author of the article thinks that discredit of the name of E.I. Belevich took place. It happened after awarding her the rank of the Hero of the Soviet Union by Sazhi Umalstova – the head of non-existent Supreme Soviet of the USSA and by the leader of «the Party of Peace and unity» in Russia.